

KORRUPSIYANIN BİZNESİN FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ: CƏNUBİ QAFQAZ ÖLKƏLƏRİNİN TƏDQIQI

Rəna Səfərəliyeva,
Azərbaycan, «Beynəlxalq Şəffaflıq», İcraçı direktor

Antikorrupsiya şəbəkəsinin beşinci görüşü,
İstambul, 10-12 sentyabr 2003 il

GİRİŞ

Siyasi sabitlik və təhlükəsizlik. Müstəqillik əldə edildikdən sonra 10 il ərzində Cənubi Qafqazın bütün ölkələri siyasi sabitlik və daxili təhlükəsizliyin müəyyən, amma eyni yox, müxtəlif səviyyəsinə nail olublar. Məsələn, Azərbaycan bütün regionda zorakı cinayətkarlığın ən aşağı səviyyəsinə malikdir¹. Gürcüstanda isə xarici investorlar belə fikrə meyillidirlər ki, bu ölkə biznes fəaliyyəti üçün ən çətin yerə çevrilir. Prezident Eduard Şevardnadze 2003 il fevralın 24-də radio ilə hər həftə verdiyi müsahibəsində söyləyib: «insanların oğurlanması və sahibkarlara qarşı hücumlar da daxil olmaqla ümumən cinayətkarlıq investorları çəkindirir»². Ermənistandakı nisbi sabitliyi bu yaxınlarda keçirilən prezident seçkiləri pozdu. Azərbaycana gəldikdə isə, cari ilin sonunda keçiriləcək prezident seçkiləri ilə əlaqədar daxili siyasi vəziyyətin sonrakı inkişafı barədə indi nə isə söyləmək çətinidir. Bundan əlavə, hər üç ölkədə «közərən» daxili münaqişələr (Dağlıq Qarabağ, Cənubi Osetiya və Abxaziya) mövcuddur. Hər halda müstəqillik əldə olunandan sonra bu üç ölkənin öz dövlət idarəçiliyi sistemində islahat aparmaq və iqtisadiyyatını nizamlamaq üçün kifayət qədər vaxtı olub.

İqtisadi potensial. Azərbaycan xüsusən də neft-qaz sahəsində iri iqtisadi potensiala malikdir. Bu günə qədər Azərbaycan çoxmilli neft-qaz şirkətlərlə hasilatın pay bölgüsü haqqında 22 saziş bağlayıb. Artıq indi xarici investorların çəkdiqləri xərclərin əvəzi ödənmək üzrədir. Proqnozlara görə Azərbaycan hökuməti 2003 ildə təqribən 200-300 mln. ABŞ dolları və 2005 il də daxil olmaqla hər il 1 mlrd. dollar alacaqdır. Bununla yanaşı, bəzi təhlilçilərin proqnozlarına görə, ölkənin zəngin təbii ehtiyatlarının istismarından alınan gəlirdən yalnız hakim elitanın bəhrələnməsi nəticəsində Azərbaycanda işsizlik və yoxsulluq artacaqdır³. Ekspertlər hesab edirlər ki, Ermənistanda isə əksinə, indiki hökumət Ermənistanı inzibati-amirlik sistemli iqtisadiyyata malik ölkədən azad bazar iqtisadiyyatlı demokratik dövlətə çevirmək üzrə qəti əzmini nümayiş etdirib. Bununla yanaşı, Ermənistanın da qarşısında keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin hamısına xas olan problemlər durmaqdadır. Bu problemlər ölkənin beynəlxalq bazarlardan qismən təcrid olunması ilə daha da dərinləşir. Belə vəziyyət ölkənin qismən coğrafi şəraiti və iki qonşusu – Türkiyə və Azərbaycanla mürəkkəb siyasi münasibətləri ilə izah oluna bilər. Bundan əlavə, erməni diasporu da daxil olmaqla

¹ Mərkəzi və Şərqi Avropa və YMD ölkələrində Amerikada yerləşən «Intermedia» QHT-nin apardığı tədqiqatların nəticələrinə uyğun olaraq zorakı cinayətkarlığın İndeksi (100 ballıq cədvəl üzrə) Azərbaycanda - 12 indeksi, Rusiyada - 65 rəqəminə bərabərdir. Mənbə: Clean Future bulletin, yay 1999 il, №3.

² Mənbə: Mark Berniker (Mark Berniker), «Cinayətkarlıq və siyasi qeyri-sabitlik Gürcüstanın investisiya perspektivlərini sual altında qoyur» (Crime and Political Instability Obscure Georgia's Investment Prospects). B: Business & Economics, Eurasia Net, 28 fevral 2003 il, www.eurasianet.org.

³ Mənbə: Mark Berniker, «Azərbaycan və onun iqtisadi inkişafı yolundakı çoxsaylı risklər» (Azerbaijan Confronts Myriad Risk in Economic Development), Business and Economic, Eurasia Net, 6 fevral 2003 il, www.eurasianet.org.

donorlar ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli investisiyalar qoymağa böyük həvəs göstərmirlər. Gürcüstanın qonşuları ilə yaxşı münasibətlər qurması və regional layihələr üçün «cazibə mərkəzi» rolunu oynaması onun üstünlüyüdür. Bundan əlavə, Gürcüstan regionda antikorrupsiya islahatlarının lideri olduğu üçün potensial investorların nəzərində onun nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənib. Bununla yanaşı, nümayiş etdirilən siyasi iradə və bu sahədə gerçəkləşdirilən tədbirlərə baxmayaraq korrupsiya ilə mübarizə üzrə kampaniya hər hansı əhəmiyyətli nəticələr vermədi və Gürcüstan ictimaiyyətinin ümidinin boşa çıxması ilə nəticələndi⁴.

Keçid dövrünün əsas problemləri. Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsinin hökuməti demokratik islahatlar və iqtisadi inkişafın tərəfdarı olduğunu bəyan edir və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya səylərini nümayiş etdirir. Hər üç ölkə müvafiq beynəlxalq öhdəliklərin qəbulu prosesindədir. Məsələn, Azərbaycan Cənubi Qafqazın axırıncı ölkəsidir ki, bu yaxınlarda Avropa Şurasına (AŞ) daxil olub və Dünya Ticarət Təşkilatına (DTT) üzv qəbul olunacaqdır. Amma bir çox müşahidəçilər hökumətlərin öz niyyətlərində səmimi olmasına şübhə ilə yanaşır və israr edirlər ki, bütün Cənubi Qafqaz ölkələrində demokratiyanın zahiri əlamətlərinə malik olan bu və ya digər dərəcədə avtoritar rejimlər mövcuddur. Bu tezis regionda keçirilən parlament və prezident seçkiləri zamanı çoxsaylı pozuntu faktları ilə təsdiqlənir. Bu yaxınlarda Ermənistanda keçirilən seçkilər çoxsaylı misallardan yalnız biridir. Hər bir halda bu üç ölkə demokratiyaya getdiyi yolun qarşısındakı bir çox problemləri həll etməlidir və bunların ən kəskinini aşağıda göstərilənlərdir:

- dövlət orqanlarının bütün yerlərdə ətaləti;
- normativ-hüquqi bazanın olmaması;
- korrupsiya⁵.

Dövlət orqanlarının bütün yerlərdə ətaləti. Cənubi Qafqaz ölkələrində dövlət idarəçiliyi sistemindəki ətalət və aşağı səviyyəli səmərəlilik bir sıra səbəblərlə izah olunur. Birincisi, dövlət məmurlarının əksəriyyəti «sovet dövrünün yetişdirmələridir» və xalqa xidmətin müasir konsepsiyası onlara yaddır. Onlar üçün ölkənin idarə edilməsinin başlıcı üsulu planlaşdırma və nəzarətdir⁶. İkincisi, heç kim üçün sirr deyildir ki, yuxarıdan tutmuş aşağıya qədər bütün dövlət vəzifələri alqı-satqı obyektidir. Tütduqları vəzifələri satın almış bürokratlar ictimai rifah haqqında son növbədə düşünürlər. Üçüncüsü, məmurların (xüsusən də, aşağı səviyyədəki məmurlar) aşağı səviyyəli maaşları onların korrupsiya əməlləri üçün bir növ bəraət vasitəsidir. Məsələn, Gürcüstanda vergi məmurları sahibkarlardan qat-qat az dərəcədə rüşvətخورluğun mənfur təbiətini dərk etdiklərini bürüzə verirlər. Bu, çox ehtimal ki, Gürcüstanda vergi müfəttişlərinin maaşlarının gözlənilən səviyyədən 24 dəfə⁷ az olması ilə izah olunur. Nəhayət Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsi üçün az əhəmiyyətli olmayan bürokratiya möhkəm tayfa tellərilə birləşib: Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanda ölkə prezidentləri müvafiq olaraq Qarabağ, Naxçıvan və Quriy tayfalarının tanınmış liderləridir. Dövlət orqanlarının ətaləti sahibkarlıq fəaliyyəti üçün yüksək dərəcədə bataqlıq və korrupsiyalaşmış mühiti yaradan

⁴ Mənbə: Müstəqil antikorrupsiya xidməti: «Postsovet Gürcüstanda gerçəkləşdirmə problemləri» (Implementation problems in Post-Soviet Georgia), Tbilisi, Gürcüstan, 2002 il.

⁵ Korrupsiyalaşma reytingi çətin müəyyən edilir. Çünki korrupsiya özü özlüyündə biznesin inkişafına mane olan iri bir problemdir və qanunvericilik sistemindəki boşluqların, hökumətin ətalətinin nəticəsidir.

⁶ Mənbə: Gürcüstanda işgüzar fəaliyyət mühiti: Müzakirə üçün seçilmiş mövzular. Nikolaz Loladzenin Dünya Bankı üçün hazırladığı sənədin layihəsi (PSI); O, İnternet şəbəkəsində aşağıdakı ünvanı yerləşir: www.worldbank.org/vbi/devdebates.

⁷ Mənbə: Sahibkarların və vergi müfəttişlərinin korrupsiya probleminə münasibətinin tədqiqi (Survey of the Attitude of Businessmen and Tax Inspectors Towards the Problem of Corruption). Korrupsiya tədqiqatı mərkəzi: Fəaliyyət, planlar və proqramlar. Tbilisi, Gürcüstan, 2000.

amillərdən biridir. Ermənistanda sorğulanan 200 sahibkardan 194 nəfəri (97%) korrupsiyanın əsas təşəbbüskarı kimi dövlətin özünü göstərib⁸. Sahibkarlığın inkişafına yardım fondunun 1999 ildə apardığı ekspert tədqiqatına görə, ölkədəki azğınlaşmış korrupsiyanın iki başlıca səbəbi vardır: yüksək mənəbli hökumət məmurları arasında korrupsiya və bütün dövlət məmurlarının maaşının aşağı səviyyəsi⁹.

Normativ-hüquqi bazanın olmaması. Əvvəlcə qeyd edilməlidir ki, bu ölkələrdə tamamlanmış qanunvericilik bazasının hazırlanması hələ də başa çatdırılmayıb. Məsələn, Ermənistandakı sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin Yeni Müstəqil Dövlətlər (YMD) arasında ən inkişaf etmiş sayılmasına baxmayaraq, bu sistemdə də bir sıra ən mühüm qanunlar, məsələn, korrupsiya ilə mübarizə qanunu yoxdur. İkincisi, hüquqi mühit müəssisələrin hamısı üçün bərabər rejimi təmin etmir. Qərb neft şirkətləri Konsorsiumunun Azərbaycandakı fəaliyyəti parlament tərəfindən təsdiqlənən və qanun qüvvəsinə malik olan hasilatın pay bölgüsü (HPBS) haqqındakı ayrı-ayrı sazişlərlə tənzimlənir. Bu Konsorsiuma daxil olmayan yerli və xarici şirkətlər vergi, gömrük stavkalarının özbaşına tətbiqindən və məmurların təzyiqindən əziyyət çəkir. Üçüncüsü, mövcud qanunvericilikdə ardıcılıq yoxdur. Bir çox qanunvericilik sənədləri bir-birinə ziddiyyət təşkil edir (məsələn, Gürcüstanda sahibkarlar haqqındakı qanun Almaniyanın uyğun qanununa əsaslanır, qiymətli kağızlar haqqındakı qanun isə ABŞ təcrübəsinə əsaslanır)¹⁰. Bunun başlıca səbəbi qanunvericilərin səriştəsizliyidir. Eyni zamanda, məsələn, Azərbaycanda bir çoxları hesab edir ki, ikibaşlı qanun normaları korrupsiya məqsədilə qəsdən qanunvericiliyə daxil edilib¹¹. Bu fikir gürcü tədqiqatçısının mövqeyini əks etdirir və o belə hesab edir ki, «qanunları elə yazırlar ki, korrupsiya üçün tələbat formalaşsın. Gürcüstanın qanunvericiliyi və normativ-hüquqi bazası qanunun aliliyi əvəzinə korrupsiyanın aliliyini bərqərar edir»¹². Dördüncüsü, hər üç ölkə qanunun tətbiqi mexanizmlərinin olmamasından əziyyət çəkir. Məsələn, Azərbaycan Anti-inhisar qanununu qəbul edib, amma onun icrası mexanizminə malik deyildir. Beşincisi, sahibkarlar və xüsusən də kiçik müəssisələr də daxil olmaqla ümumən əhali hüquqi məsələlərdən zəif baş çıxarır. Normativ-hüquqi sistemdəki boşluqlar və məhkəmələrin icraedici hakimiyyətdən asılılığı, başqa sözlə, qanunların icrasının səmərəli mexanizminin olmaması Azərbaycandakı yüksək səviyyəli korrupsiyanın uyğun olaraq dördüncü və beşinci səbəbləri kimi göstərilib¹³.

Korrupsiya. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin son on il ərzindəki iqtisadi inkişafının təhlili göstərir ki, azad bazar iqtisadiyyatının və əsl demokratik institutların inkişafının qarşısını alan əsas amillərdən biri korrupsiyadır. «Transperensi İnterneşnl» təşkilatının tərtib etdiyi korrupsiyaya meylik İndeksine görə 2002 ildə tədqiqatda iştirak edən 102 ölkə arasında Azərbaycana 95 ball (və ya 10 ballıq cədvəl üzrə indeksi 2.0 olub), Gürcüstana

⁸ Mənbə: Ölkədə korrupsiya səviyyəsinin qiymətləndirilməsi: İctimai rəyin öyrənilməsi, Ermənistan-«Transperensi İnterneşnl» təşkilatı nəzdində regional inkişaf Mərkəzi (Country Corruption Assessment: Public Opinion Survey), Yerevan, Ermənistan, 2002.

⁹ Mənbə: Azərbaycanda korrupsiya probleminin tədqiqi. Sahibkarlığın inkişafına yardım fondu, 1999.

¹⁰ Mənbə: Gürcüstanda işgüzar fəaliyyət mühiti: Müzakirə üçün seçilmiş mövzular. Nikolaz Loladzenin Dünya Bankı üçün hazırladığı sənədin layihəsi (PSI); O, İnternet şəbəkəsində aşağıdakı ünvanda yerləşir: www.worldbank.org/vbi/devdebates.

¹¹ Respondentlərin 51%-i bu fikirdədir. Mənbə: Azərbaycanda korrupsiya probleminin tədqiqi. Sahibkarlığın inkişafına yardım fondu, 1999.

¹² Mənbə: «Siyasi rejimlər, qanunlar və korrupsiya» (Political Regimes, Laws and Corruption). D.Xeçinaşvilinin korrupsiya ilə mübarizə məsələləri üzrə Balkan-Qara dəniz seminarındakı məruzəsi. Sofiya, Bolqarıstan, 1-3 oktyabr 2002 il.

¹³ Мянбя: Азярбайҗанда коррупсийа проблеминин тядгиги. Сашибкарлыбын инкишафына йардым фонду, 1999.

85 ball (2.4) verilib. 2000 ildə tədqiqatda iştirak edən 90 ölkə arasında Ermənistana 76 ball (2,5) və Azərbaycana 87 ball (1,5) verilib. Bu göstəricilər belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, Ermənistan regionun ən az korrupsiyalanmış, Azərbaycan isə ən çox korrupsiyalanmış ölkəsi hesab olunur. Korrupsiyanın bu cür yüksək səviyyəsi cəmiyyətin mədəniyyətini təhlükəli dəyişikliklərə məruz qoyur. Tbilisi Dövlət Universiteti tələbələri arasında aparılan sorğu göstərib ki, tələbələrin 75%-i işə düzəlmək üçün rüşvət verməyə, 8%-i isə «satın aldığı» vəzifəni tutduğu halda rüşvət almağa hazırdır¹⁴. Eyni zamanda Dünya Bankının ən yeni göstəriciləri bu təmayüldə mühüm dəyişikliklərin baş verməsinə dəlalət edir. İşgüzar mühitin və müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin tədqiqatının nəticələrinə görə 2002 ildə Gürcüstanda 1993 illə müqayisədə nümayəndələri tez-tez rüşvət verdiklərini bəyan edən firmaların sayı artıb. Həmin dövr ərzində Ermənistan və Azərbaycanda isə müvafiq göstərici 2 dəfə azalıb.

SAHİBKARLAR KORRUPSIYANIN QURBANLARI KİMİ

Burada biz sahibkarlara təzyiqli göstərən dövlət məmurları arasındakı korrupsiyanın formalarını nəzərdən keçirəcəyik.

Korrupsiyalaşmış təcrübənin qərarların qəbulu prosesinə təsiri. Məsələn, Yaponiyanın Yenidənqurma və İnkişaf Bankı «Sumitomo» şirkətini (inşaat layihəsinin icrası üçün keçirilən müsabiqədə Yaponiyadan iştirak edən dörd şirkətdən biri) tenderin qalibi kimi tanımadı. Azərbaycan qəzetləri «Sumitomo» şirkətilə Azərbaycan hökumətinin bəzi yüksək mənəbli məmurları arasındakı «qeyri-rəsmi» sazişlərin bağlanması səbəbindən öz narahatlığını bildirdi¹⁵.

Dövlətin yüksək mənəbli məmurlarının sənayenin müəyyən sektorlarına «hamiçiliyi», yaxud həmin məmurların şəxsi mənfəət üçün dövlət resurslarından istifadə etməklə iqtisadi həyatda iştirakı. Məsələn, hesab edilir ki, GSM-in Gürcüstandakı iki iri şirkətindən biri prezident E.Şevardnadzenin qızının ailəsinə məxsusdur və prezidentin kürəkəni Giya Coxtaberidze MAGTI GSM şirkətinin prezidentidir. Gürcüstan parlamentinin spikeri Nino Burcanadzenin atası taxıl alverinə nəzarət edir.

Dövlət inhisarlarının yaradılması. Məsələn, telekommunikasiya sahəsində lider olan Azərbaycan-Britaniya müştərək müəssisəsi Azeurotel Azərbaycan Rabitə Nazirliyini qəsdən və qeyri-qanuni olaraq beynəlxalq rabitə kanallarını qapamaqda ittihamladı¹⁶.

Dövlət kontraktları bağlanan zaman dövlət məmurlarına verilən «mükafat». Məsələn, bəzi mənbələrə görə, dövlət tədarükü sahəsində kontraktın əldə edilməsi üçün dövlət məmurlarına verilən «mükafatın» məbləği layihənin dəyərinin 30-40%-i qədər ola bilər¹⁷. Eyni zamanda Gürcüstanda isə korrupsiya ilə bağlı xərclər bütün əməliyyat

¹⁴ Mənbə: Müstəqil antikorrupsiya xidməti: «Postsovet Gürcüstanda gerçəkləşdirmə problemləri» (Implementation problems in Post-Soviet Georgia), Tbilisi, Gürcüstan, 2002 il.

¹⁵ Mənbə: S.Sultanoğlu. «Yaponiya banka Azərbaycandakı korrupsiyaya «yox» dedi» («The Japanese Bank Said No to Corruption in Azerbaijan»), «Zerkalo» qəzeti, «Banklar və biznes» sütunu (Banks and businesses column), 15 sentyabr 2001 il, Bakı, Azərbaycan.

¹⁶ Mənbə: Azeurotel şirkətinin 2 mart 2003 ildə öz müştərilərinə elektron poçt vasitəsilə göndərdiyi məktub.

¹⁷ Mənbə: Rəşid Hacıyev (Rashid Gajiev), fəsil 4, «Korrupsiya və iqtisadiyyat», «Corruption». S.Bağirovun redaktoluğu ilə «Transperensi İnterneşnl» təşkilatı tərəfindən nəşr olunub, Azərbaycan, Bakı, 2002 il.

xərclərinin 6%-ni, «işin təşkili» və yeni müəssisənin fəaliyyətinin ilkin mərhələsinə çəkilən xərclərin 22%-ni təşkil edir¹⁸.

ÖZƏL MÜƏSSİSƏLƏR KORRUPSIYANIN DAŞIYICILARI ROLUNDA

Ağır vergi yükü və məmurlara qeyri-rəsmi ödənişlərin zəruriliyi sahibkarları vergilərdən yayınmağa məcbur edir. Məsələn, Gürcüstanda rüşvətlərin məbləği vergilərə nisbətən xeyli azdır. Sahibkarların təxminən yarısı qeydiyyatdan keçmək üçün rüşvət verməli olub¹⁹.

Qiymətqoyma siyasətinin tənzimlənməsi. Azərbaycanda mobil telefon rabitəsi bazarında inhisarçı operator olan iki özəl şirkət (Azercell və Bakcell) eyni qiymət siyasətini aparırlar və bununla da müştəriləri bu növ xidmətlə təchiz edən təşkilatın azad seçimi imkanından məhrum edirlər.

Saxtalaşdırılmış və ya sertifikatlaşdırılmamış məhsulların satışı. Regionun bütün ölkələrində saxtalaşdırılmış və ya sertifikatlaşdırılmamış məhsulların satışına dair istənilən qədər nümunə tapmaq mümkündür. Bu, xüsusən də əczaçılıq məhsullarına aiddir.

Müəlliflik hüququnun pozulması. Regionun bütün ərazisində bir çox özəl müəssisələr qanuni sahibin icazəsi olmadan istehsal edilmiş video, audi və çap məhsullarının satışından bəhrələnir. Amma müsbət misallar da çəkmək olar. Azərbaycan müğənnisi Brilyant Dadaşova Türkiyənin TURKCELL mobil rabitə şirkətinə qarşı məhkəmə işini udub.

Özəl sektorun dövlət məmurlarının korrupsiyasından ən çox ziyan çəkməsinə baxmayaraq, bu sektorun nümayəndələri korrupsiya halları barədə susurlar, bəziləri isə ümumi korrupsiya mühitindən istifadə edərək dövlət sifarişləri üzrə məhsul və xidmətləri satmaqla öz rəqiblərindən irəliyə çıxmağa çalışırlar. Buna baxmayaraq, vətəndaş cəmiyyəti sahibkarlara yardım göstərilməsi və korrupsiyanın təsir riskinin azaldılması məqsədilə müəyyən səylər göstərir.

ÖZƏL SAHİBKARLIQ VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTI

Tədqiqat. Sahibkarlıq fəaliyyətinin problemləri ictimai rəy sorğuları və «masa arxasında» təhlil də daxil olmaqla müvafiq tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Regionda aparılan tədqiqatlara aid bir çox nümunələr vardır və bu yazıda onların bəzilərinə müraciətlər olunur. Biz, Cənubi Qafqaz ölkələrinin gömrük xidmətlərinin fəaliyyətinin şəffaflığının artırılmasına yönələn regional müştərək layihəni xüsusilə qeyd etmək istəyirik²⁰.

Təhsil və nəşriyyat fəaliyyəti. Sahibkarlarda hüquqi biliklərin az və dövlət əməliyyatlarının qapalı olması vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının fəaliyyəti üçün zəmin

¹⁸ Mənbə: «Biznes və korrupsiya problemləri» (Business and Corruption Problem). Korrupsiyanın tədqiqi mərkəzi: Fəaliyyət, planlar və proqramlar. Tbilisi, Gürcüstan, 2000 il.

¹⁹ Mənbə: «Biznes və korrupsiya problemləri» (Business and Corruption Problem). Korrupsiyanın tədqiqi mərkəzi: Fəaliyyət, planlar və proqramlar. Tbilisi, Gürcüstan, 2000 il.

²⁰ Mənbə: Regionda gömrük fəaliyyətinin şəffaflığının inkişaf etdirilməsi. Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun nəşri, Bakı, Azərbaycan, 2002 il. Layihə Ermənistanın CRD/TI təşkilatı, Gürcüstanın Gənc İqtisadçılar Assosiasiyası və Azərbaycanın Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu tərəfindən işlənilib.

yaradır və bunlar da sahibkarlar üçün treninqlər, konfranslar, «dəyirmi masa» arxasında müzakirələr, seminarlar keçirir, eləcə də müxtəlif konkret məsələlərə aid ədəbiyyat nəşr edir. 2002 ildə Ermənistanın CRD/TI («Transperensi İnterneşnl» təşkilatı nəzdində Regional İnkişaf Mərkəzi), Gürcüstanın DF və AYES (Gənc İqtisadçılar Birliyi) təşkilatları gömrük və ona yaxın əməliyyatlar üzrə Təlimat nəşr edib geniş yayımladılar²¹. Gürcüstan qeyri-hökumət təşkilatlarının (PIKA, Hopizonti, Gənc Hüquqşünaslar Birliyi və s.) yerli hakimiyyət orqanları əməkdaşları üçün həyata keçirdiyi bir sıra tədris tədbirlərini öz aktivinə yazsa bilər. Bu təşkilatlar dövlət məmurlarında hüquqi biliklərin təkmilləşdirilməsi və dövlət müəssisələrinin fəaliyyətində şəffaflığın artırılması məqsədilə müxtəlif jurnal və xüsusi vəsaitlər də nəşr edir²².

Korrupsiya problemlərinə ictimai diqqətin cəlb olunması üzrə kampaniyalar. Çoxsaylı qəzet nəşrləri, radio və televiziya müsahibələri ilə yanaşı bəzi QHT-lər, məsələn, Azərbaycan Marketinq Assosiasiyası yerli kütləvi qəzetlərdə müntəzəm surətdə işgüzar sütunlarda yazılar verir²³. Vətəndaşların diqqətini korrupsiya probleminə cəlb etmək üçün incəsənət vasitələrinin, məsələn, karikaturaların uğurlu tətbiqi üzrə nümunələr göstərmək olar. 2003 ildə Ermənistanın CRD/TI təşkilatı antikorrupsiya tədbirləri üzrə sosial reklamın üç nümunəsini işləyib hazırlayıb. Korrupsiya problemlərinə ictimai diqqətin cəlb edilməsi üzrə cari kampaniyalardan biri də Gürcüstanın IRIS (İnstitusional İslahatlar və Qeyri-formal Sektor Mərkəzi) təşkilatı tərəfindən hal-hazırda həyata keçirilir. Həmin təşkilat vətəndaşların hüquq və öhdəlikləri barədə bir neçə videoklip çəkib. Bir çox yerli QHT-lər regionda oxşar kampaniyalar keçirir²⁴.

Mübahisələrin həlli. Regionda hökumətlər və Cənubi Qafqazdakı özəl şirkətlər arasındakı mübahisələrin həlli üçün beynəlxalq arbitraj mexanizmi mövcud deyildir. Əldə olan məlumata görə, fəaliyyətdə olan dövlət arbitraj məhkəmələri və ali təsərrüfat məhkəməsi az səmərə ilə işləyir. Vətəndaş cəmiyyətinin təşkilatları sahibkarlara baha başa gələn və ədalətsiz məhkəmə sisteminə müraciət etmədən iqtisadi mübahisələrin həllində yardım göstərə bilər. Məsələn, Azərbaycan qanunvericiliyində üç bitərəf və müstəqil üzvdən ibarət arbitraj məhkəmələrinin yaradılması nəzərdə tutulub. Belə arbitraj məhkəmələrinin qərarlarını, Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq rəsmi məhkəmələr təsdiqləməlidir və bundan sonra həmin qərar qanuni qüvvəyə minir. Hal-hazırda Azərbaycanın bir QHT-si (Beynəlxalq Ticarət Arbitraj Məhkəməsi) belə mexanizmin yaradılması üzərində işləyir²⁵. Digər QHT (Müstəqil Hüquq Mərkəzi) də işverənlə mizdlu işçi arasında maliyyə mübahisələrinin uğurlu həlli təcrübəsinə malikdir²⁶. Gürcüstan da mübahisələrin həlli üçün arbitrajdan istifadə edilməsində yaxşı təcrübəyə malikdir. ACDI/VOCA təşkilatı (Kənd Təsərrüfatında Beynəlxalq Əməkdaşlıq QHT/«Beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım könüllüləri») TERRA institu ilə əməkdaşlıq edərək Qori regionunda irimiqyaslı layihəni gerçəkləşdirib və burada, alınan məlumata görə, yerli arbitraj yerli fermerlərin həyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərib.

²¹ Elə orada.

²² Daha müfəssəl www.advocacy.ge saytında baxmaq olar.

²³ Azərbaycan Marketinq Assosiasiyası «Zerkalo» qəzetinin şənbə buraxılışında 4 səhifəlik sütunda yazılar verir. Bu sütunda sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif problemləri müzakirə olunur.

²⁴ Məsələn, Kutaisidə Gənc Müəllimlər Assosiasiyası, Ozurjetidə Gənc Alimlər Şurası, Gürcüstanın Gənc İqtisadçılar Assosiasiyası.

²⁵ Mənbə: Beynəlxalq Təsərrüfat Arbitraj Qeyri-Hökumət Məhkəməsi. Layihəni «Avrasiya» fondunun Azərbaycan filialı maliyyələşdirir. E-mail: arbitr@box.az.

²⁶ Mənbə: Qeyri-Hökumət Hüquq Mərkəzi. E-mail: aydin@mail.ru.

Düzgün işgüzar fəaliyyət haqqında bəyannamələr. Bir qayda olaraq, inkişaf etmiş iqtisadiyyatda sahibkarlar özünü tənzimləmə sistemini seçirlər. İşgüzar prinsiplərin, yaxud düzgün işgüzar fəaliyyət bəyannaməsinin qəbul edilməsi özünü tənzimləmənin üsullarından biridir. Təəssüf ki, biz Cənubi Qafqazda belə fəaliyyətə aid heç bir nümunə göstərə bilməyəcəyik, amma Rusiyada belə hallar artıq mövcuddur: söhbət Sank-Peterburqdakı İşgüzar Etika və Korporativ İdarəetmə Mərkəzinin işləyib hazırladığı Bəyannamə haqqında gedir²⁷. İndi Azərbaycanda belə layihənin yaradılmasına aid ideya Sahibkarlar Assosiasiyasında (müzdü işçilər) nəzərdən keçirilir.

İşgüzar etika kodeksləri. Digər üsul etika kodekslərinin, yaxud peşəkar davranış kodekslərinin qəbul edilməsidir. Bizə məlum olanlara görə, Azərbaycanda yalnız tək-tük müəssisənin (Azerbaijan Electronics, ASPI, RISK) davranış kodeksi, yaxud buna oxşar sənədi vardır. 2002 ilin sentyabrında «Transperensi İnterneşnl» Azərbaycan sahibkarları arasında sorğu keçirdi və məlum oldu ki, sahibkarlar belə kodeksləri qəbul etməyi arzulayırlar və buna hazırdırlar, amma lazımı səriştələri olmadığı üçün kənardan yardıma ehtiyacları vardır. Hal-hazırda «Şəffaflıq Azərbaycan» təşkilatı Azərbaycan sahibkarları üçün işgüzar etika məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra seminarlar təşkil etməkdədir. Seminarların nəticələri İşgüzar Etika üzrə Təlimatda və Nümunəvi Davranış Kodeksində ümumiləşdirilmiş şəkildə nəşr olunacaqdır²⁸.

Koordinasiya şuraları. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının nümayəndələri sahibkarların mənafəinin müdafiəsi üçün əsas iqtisadi orqanların və sahibkarlıq assosiasiyalarının nümayəndələrinin daxil olduğu Koordinasiya şuraları yaratmaqla sahibkarlara yardım edə bilər. İlk dəfə Azərbaycanda 2002 ilin yazında Prezident ilə xarici və yerli biznes nümayəndələrinin qapalı qapı arxasında görüşü keçirilib. Görüşdə dövlət başçısı biznesmenləri öz şikayət və problemlərini açıq şəkildə söyləməyə çağırıb. Görüş nəticəsində bir sıra prezident fərmanları verilib və vergiqoyma stavkalrı xeyli azaldılıb. Bununla yanaşı bəzi müşahidəçilər belə görüşlərin təbliğat xarakteri daşdığını qeyd ediblər və işgüzar mühitin hər hansı dərəcədə yaxşılaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən həmin görüşlərin əhəmiyyətini şübhə altına alırlar²⁹.

Qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsi üzrə lobbicilik. Ayrı-ayrı biznesmenlərin öz hüquqlarını müdafiə etməsi onlar üçün çox çətin ola bilər, amma işgüzar dairələrin və vətəndaş cəmiyyətinin birgə səyləri qanunvericilikdə müsbət dəyişikliklərin edilməsinə gətirib çıxara bilər. Məsələn, bu yaxınlarda belə səylər Azərbaycanda Sahibkarlığın İnkişafı üzrə Milli Şuranın və Sahibkarlar Şurasının yaradılmasına, 2002-2005 illər üçün kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramınının qəbul edilməsinə gətirib çıxardı. Keçən il Gürcüstanda IRIS təşkilatı beynəlxalq ekspertlərin rəyincə yeni müasir və səmərəli İnzibati Kodeksin qəbulu üçün lobbicilik edib.

Koalisiyaların yaradılması. Ermənistanda Antikorrupsiya Koalisiyasının yaradılması uğurlu nümunədir. Ermənistanda CRD/TI («Transperensi İnterneşnl» nəzdində Regional İnkişaf Mərkəzi), AFIC (Xarici İnvestisiyalar və Əməkdaşlıq Assosiasiyası) və bir neçə digər QHT-nin birgə səyləri 2001 ilin martında Antikorrupsiya Koalisiyasının

²⁷ Daha dəqiq məlumatı www.ethics.russia.org saytıdan almaq olar.

²⁸ İşgüzar etika üzrə seminar və təlimat layihəsi Norveç Krallığının səfirliyi tərəfindən maliyyələşdirilir. Daha dəqiq məlumatı www.transparency-az.org saytıdan, yaxud transpaz@azeronline.com və office@transparency-az.org ünvanlarına yazılı sorğu göndərməklə almaq olar.

²⁹ Mənbə: Devid Stern (David Stern), «Bankın bağlanması – Azərbaycanda biznes fəaliyyətinin çətinliklərinin nəticəsidir» (Underscores Difficult Business Environment in Azerbaijan), Business and Economies jurnalı, 28 iyun 2002 il, www.eurasianet.org.

yaradılmasına gətirib çıxardı. İşgüzar assosiasiyalar da daxil olmaqla 26 təşkilat Koalisiya üzvüdür³⁰. Gürcüstanda Prezidentin fərmanı ilə Antikorrupsiya Şurası yaradılıb. Bu təşkilatların yaxşı maliyyələşdirilməsinə və KİV-də dəstəklənməsi kampaniyasının aparılmasına baxmayaraq geniş ictimaiyyət onların fəaliyyətinin nəticələrini qənaətbəxş saymır. Eyni zamanda, hələ QHT-lərin ittifaqı və ya koalisiyasının yaradılmamasına baxmayaraq bir çox QHT antikorrupsiya tədbirləri ilə məşğul olur. Azərbaycanda da iki QHT antikorrupsiya koalisiyasının yaradılmasını planlaşdırır³¹.

BEYNƏLXALQ İŞGÜZAR DAİRƏLƏR VƏ CƏNUBİ QAFQAZ ÖLKƏLƏRİNDƏ ANTİKORRUPSIYA TƏDBİRLƏRİ

Bu bölmədə biz belə bir müddəanı təsdiq edirik ki, Cənubi Qafqazda işləyən beynəlxalq şirkətlər vətəndaş cəmiyyətinin antikorrupsiya təşəbbüslərinin dəstəklənməsinə və yerli sahibkarlar üçün daha əlverişli işgüzar mühitin yaradılmasına öz həyatı mühüm maraqlarının bir sahəsi kimi baxmalıdır. Biz beynəlxalq şirkətlərin işlədikləri ölkənin daxili siyasət işlərinə qarışmamaq prinsipinə riayət etməsi tezisini (bu, onların davranış kodeksində təsbit olunmalıdır) bütövlükdə dəstəkləyirik. Bununla yanaşı bu prinsip işlədikləri ölkənin və həmin ölkədə mövcud işgüzar birliklərin gələcəyi üzrə məsuliyyətdən yayınmaq bəhanəsi olmamalıdır.

Şirkətin nüfuzu üçün risk. Bir çox faktlar göstərir ki, təbii ehtiyatlarla zəngin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (Venesuela, Nigeriya və sairə bu kimi) hakim elitanın azğınlaşmış korrupsiyası və əhalinin dilənçi kökünə düşməsinə görə multmilli şirkətlər, xüsusən də dağ-mədən sənayesindəkilər öz ölkələrində məsuliyyətə cəlb olunur və ən azı ictimai məzəmmətə məruz qalır. Korrupsiyalaşmış və avtoritar rejimləri dəstəkləyən multmilli şirkətlər xalqın məşəqqətlərinə, vətəndaş müharibələrinə (Ruandadakı humanitar faciə buna əyani misaldır) görə məsuliyyətin bir qismini öz üzərinə götürməlidir. Dünya ictimaiyyətinin multmilli şirkətlərə göstərdiyi təzyiqlərə, eləcə də müsbət əməkdaşlıq təzahürlərinə dəlalət edən faktlar mövcuddur. Məsələn, «Xərclərinizi dərc edin» adı altında aparılan kampaniyaya dünyanın bütün ölkələrindən «Transperensi İnterneşnl» də daxil olmaqla 30-dan çox QHT qoşulub və şirkətlərin onları qəbul etmiş ölkə hökumətlərinə verdikləri vəsaitlərin geniş kütlə üçün mütləq açıqlanması tələbi onun əsas şüarıdır. Bizim regionun kontekstində «Xəzər neftindən alınan gəlirlərə nəzarət» adlı layihəni qeyd etmək olar. Layihənin məqsədi Qazaxıstan və Azərbaycanda yeni yaradılmış Neft Fondlarının xərclərinin monitorinqidir, eləcə də şirkətlərin uyğun hökumətlərə verdikləri vəsaitlərin açıqlanması haqqında «Britiş Petroleum»un öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərdir.

Xərclərə qənaət. Multmilli şirkətlər yerli müəssisələri dəstəklədikdə öz əməliyyat xərclərini xeyli azalda bilər. Korrupsiya – yerli şirkətlərin əməliyyat xərclərinin sanki əlavə maddəsidir və onların xidmətlərinin bahalaşmasına səbəb olur. Kommersiya fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitdə olduğu halda yerli şirkətlər işçilərə və materialların nəqlinə çəkilən xərclərin azaldılmasına nail olaraq çox ehtimal ki, xarici subpodratçılara nisbətən daha ucuz xidmətlər təklif edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq «Britiş Petroleum»un Bakıdakı Sahibkarlıq Mərkəzinin təcrübəsinə əsaslanaraq bilirik. Mərkəzin məqsədi tədris və maarif tədbirlərinin hesabına yerli müəssisələri dəstəklənməkdir.

³⁰ Mənbə: Gömrük: Ermənistanda korrupsiya mübarizənin konkret nümunəsinin təhlili (Customs: A Case Study in Combating Corruption in Armenia). Q.Poqosyanın korrupsiya ilə mübarizə məsələləri üzrə Balkan-Qara dəniz seminarındakı məruzəsi. Sofiya, Bolqarıstan, 1-3 oktyabr 2002 il.

³¹ «Şəffafliq Azərbaycan» və Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu.

Korporasiyaların sosial məsuliyyəti. Multimilli şirkətlər öz optimal «korporativ vətəndaşlıq» konsepsiyalarını genişləndirməlidir. Yeni yalnız əsasən incəsənət və sosial sahənin dəstəklənməsindən ibarət olan xeyriyyəçiliklə kifayətlənməməlidir, yaşadıqları və işlədikləri cəmiyyətin rifahına öz payını verməyə çalışmalıdır.

Qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsi. Korrupsiyalaşmış mühitdə işləyən multimilli şirkət öz ölkəsinin antikorrupsiya qanunvericiliyinə riayət olunması problemi ilə qarşılaşır. Bu qanunvericilik gətdikcə daha da sərtləşir. Məsələn, «Transperensi İnterneşnl» və «Souşel Ekkauntabiliti İnterneşnl»³² təşkilatları tərəfindən rəvac verilən ABŞ-ın korrupsiya ilə mübarizə haqqında Qanunun və biznes fəaliyyətinin Prinsiplərinin həvəsləndirici ödənişlərin edilməsini qadağan etməməsinə baxmayaraq, Böyük Britaniyanın 2001 ilin fevralında qəbul etdiyi Antikorrupsiya Qanunu bu cür ödənişləri qanunsuz sayır.

Terrorizmlə mübarizə tədbirləri. Şəffaflığın artırılmasına və əlverişli işgüzar mühitin yaranmasına öz payını verən multimilli şirkətlər, əslində qeri-qanuni gəlirlərin və «çirkli» pulların təmizlənməsi bazasını daraldır və beləliklə də, terrorizm fəaliyyətini maliyyələşdirən mənbələrin sayını azaldır. Sırr deyildir ki, Rusiya, xüsusən də onun bank sektoru vasitəsilə aparılan qeyri-qanuni maliyyə əməliyyatları çeçen döyüşçülərinin maliyyələşdirilməsinə yönəlib.

Uzunmüddətli sabitlik. Cənubi Qafqaz ölkələrinə iqtisadi rifaha nail olmaqda yardım göstərən multimilli şirkətlər regionda uzunmüddətli sabitliyi təmin edə bilər. Bu, elə onların özlərinin uzunmüddətli layihələrinin, məsələn, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi, optik-tel kabelinin çəkilməsi, Böyük İpək Yolu boyu nəqliyyat dəhlizinin yaradılması və sairənin həyata keçirilməsi üçün zəruridir³³.

Cənubi Qafqaz ölkələrinin vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları qarşısında belə bir məsələ durub: multimilli şirkətləri inandırmaq lazımdır ki, sahibkarlıq da daxil olmaqla yerli sosial-iqtisadi inkişafa daha əhəmiyyətli yardımın göstərilməsi həmin şirkətlərin öz maraqlarına uyğundur.

³² Rüşvətخورluğa qarşı əks-təsir üzrə işgüzar prinsipləri. Transparency International və Social Accountability International təşkilatlarının 2002 ilin dekabrında göstərdiyi təşəbbüs, www.transparency-az.org.

³³ Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri layihəsinin bir sıra öz problemləri vardır. Məsələn, Gürcüstanda boru kəməri trası «Borjomi» Milli parkından keçir. Bu boru kəmərinin gələcəkdə Gürcüstanın dövlət büdcəsinə ildə 62 mln. dollar gəlir gətirəcəyinə baxmayaraq, ekoloqlar və tarixçilər israr edirlər ki, boru kəmərinə hər hansı və hətta ən əhəmiyyətsiz qəza nəticəsində bu rayondakı mineral su bulağına və kurort zonasına bütövlükdə iri mənfi təsir göstərəcəkdir. Azərbaycanda BTC boru kəməri Qobustan rayonunda ibtidai insanın məskunlaşdığı yerlərdən keçir və buradakı mümkün qazıntılar alimlər üçün həmişəlik itirilə bilər.